

Russell megingathatatlan elmélete a határozott leírásokról

I. Bevezetés

Bertrand Russell leíráselmélete az idén száz éves. 1905-ben látott napvilágot az a megállapítás, hogy a határozott leírások – például „az első kutya az úrben” – kvantifikált, nem pedig referáló kifejezések.¹ 45 évvel később Peter F. Strawson Russell álláspontjának felülvizsgálatát szorgalmazta.² Egyik legemlékezetesebb ellenvetése arra a mondatra épül, hogy „Az asztalt könyvek borítják”.³ „Az asztal”, valamint másik példám, „a mopsz” annyiban *ingatag*⁴ határozott leírások, hogy több, mint egy dologra illenek, hiszen a világ tele van asztalokkal, és jócskán akadnak benne mopszok is.

- (1) Az asztalt könyvek borítják.
- (2) A mopsz elaludt.

Ennek ellenére, mondja Strawson, az ingatag leírásokkal tehetünk igaz állításokat is, amikor például vacsoraidő közeledtével az ebédőasztalt látván elégedetlenkedve mormolom (1)-et, vagy amikor Liza (2)-vel válaszol arra a kérdésre, hogy a hangos horkolásnak mi is a forrása. Az állítások igazságát könnyedén biztosíthatjuk, ha Strawsonnal egyetértésben az ingatag határozott leírásokat (röviden ingatag leírásokat) valamilyen, az adott kontextusban releváns dologra referáló kifejezésként kezeljük (a kérdéses asztalra vagy mopszra). Ezzel szemben Russell elmélete (alapjában legalábbis) nem szolgál hasonlóan egyszerű megoldással; hiszen azt tartja, hogy (1) igazságfeltétele megegyezik (3)-éval, (2)-é pedig (4)-ével:

- (3) Pontosan egy asztal létezik, és azt könyvek borítják.
- (4) Pontosan egy mopsz létezik, és az elaludt.

¹ Terminológiai érdekesség, hogy Russellnél a „kvantifikáció” szó egyáltalán nem szerepel, ráadásul 1905-ös cikkében a „referálás” szintén nem fordul elő, a „változó” szó pedig csak kétszer. Lásd B. Russell: On Denoting. *Mind*, 14/1905, 479–493. Magyarul: A denotálásról. In I. M. Copi – J. A. Gould (szerk.): *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Gondolat, Budapest, 1985, 143–166; ill. *Világosság*, 2005/12, 5–16.

² Strawson, P. F.: On Referring. *Mind*, 59/1950, 320–344. Magyarul: A referálásról. In *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Id. kiad. 167–206.

³ I. m. 181, 187.

⁴ Angolul másképp hívják: *incomplete*, azaz nem-teljes; magyar szóhasználat egyelőre nem alakult ki, ezért választottam a „nem-teljes”-nél jóval gördülékenyebb „ingatag”-ot. Egyébként az eredeti angol szóhasználat sem volt egyértelmű: az „incomplete description” név mellett sokáig előfordult az „improper definite description” és az „indefinite definite description” is.

Az asztalok és mopszok sokasága folytán mindkettő hamis, hiszen a „pontosan egy...” elvárás egyediséget (unicitást) követel – egyetlen asztalt, egyetlen mopszot.

Miért is nevezünk egy olyan leírást, mint „a mopsz”, ingatagnak? Azért, mert az ingatag leírások nem tartalmaznak elegendő információt ahhoz, hogy pontosan egy dolgot határozzanak meg, ahogyan azt a határozott leírások tenni szokták. Általában azt gondoljuk, hogy az a tény, hogy az egyediség feltétele nem teljesül, kizárja az ingatag leírásokkal tett igaz állítások lehetőségét. Képzeljük el, amint valaki felemeli a *Principia Mathematica* egyik példányát, és azt mondja: „Ennek a könyvnek a szerzője irodalmi Nobel-díjat kapott”. Állítása nem lesz igaz abból az egyszerű okból, hogy a könyvnek nem egy, hanem két szerzője van. Strawson kifogása az, hogy az ingatag leírásoknak valahogyan mégis ugyanolyan jól sikerül igaz állításokban szerepelniük, mint a teljes, ingatagságtól mentes leírásoknak (például „a Liza tulajdonát képező mopsz”).

Strawson kritikájából sokan azt az általánosabb tanulságot vonták le, hogy az ingatag leírásokat könnyedén kezeli egy olyan elmélet, amely szerint a határozott leírások egyedi dolgokra való referálásra szolgálnak, Russell kvantifikációs elméletének ellenben meggyűlik velük a baja.⁵ Fontos észben tartanunk, hogy Russell védelmezői számára a tét egy egységes, minden határozott leírásra kiterjeszhető elmélet fenntartása. Ez nem jelent mást, mint hogy *minden* határozott leírás kvantifikált kifejezés. Hibridelméletként a Strawson által inspirált refe-

⁵ Strawson álláspontját Wettstein (Demonstrative Reference and Definite Descriptions. *Philosophical Studies*, 40/1981, 241-257.) élesztette újra. Ezt megelőzően Donnellan (Reference and Definite Descriptions. *Philosophical Review*, 77/1966, 281-304.) amellet érvelt, hogy Russell elmélete nem képes számot adni az ingatag leírások úgynevezett referenciális használatáról. A hetvenes évek elejétől kezdve Kripke (Speaker Reference and Semantic Reference. In P. French – T. Uehling – H. Wettstein (eds.): *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. University of Minneapolis Press, Minneapolis, 1977, 6-27.) hangsúlyozta a beszélő-referencia és a szemantikus referencia közötti abbéli különbséget, amely lehetővé teszi Russell követői számára, hogy fenntartsák az alábbi álláspontot: a szemantika szintjén a határozott leírások mindig kvantifikált kifejezések, viszont a beszélő-referencia szintjén egy konkrét dologról mondanak, kommunikálnak valamit. Az ingatagság nem minden kvantifikációs elmélet számára jelent problémát. Állít-hatjuk például azt, hogy a határozott leírások jelentése, akárcsak a határozatlan leírásoké („egy mopsz”), nem feltételez egyediséget. Ezt az álláspontot képviseli Ludlow és Segal (On a Unitary Semantical Analysis for Definite and Indefinite Descriptions. In A. Bezuidenhout – M. Reimer (eds.): *Descriptions and Beyond: An Interdisciplinary Collection of Essays on Definite and Indefinite Descriptions*. Oxford UP, Oxford, 2004.), Szabó (Descriptions and Uniqueness. *Philosophical Studies*, 101/2000, 29-57.) és Zvolenszky (Definite Descriptions: What Frege got Right and Russell Didn't. *Aporia*, 7/1997, 1-16.).

A határozott leírásokat nemcsak referáló vagy kvantifikált kifejezéseként kezelhetjük, hanem predikátumokként is (kiindulópontnak tekintve az olyan mondatokat, hogy „Bumba a legszebb mopsz”). Lásd Graff (Descriptions as Predicates. *Philosophical Studies*, 102/2001, 1-42.). Az ingatagság kezelése szempontjából szerintem nem jelent alapvető különbséget, hogy a leírásokat kvantifikált kifejezéseknek vagy predikátumoknak tartjuk-e; erre most nem térek ki.

reenciális elmélet ennél jóval kevesebbet állít: azt, hogy *némelyik* határozott leírás referáló kifejezés – erre az első számú gyanúsítottak az ingatag leírások lesznek.⁶

Felmerül az a lehetőség, hogy az ingatag leírások speciális esetei egy szélesebb körű jelenségnek, amely átfogóan érinti a kvantifikált kifejezéseket (például „minden tálka”, „semmi”, „pontosan két hallgató”, „a legtöbb hallgató”):

- (5) Minden tálka üres.
- (6) Semmi sincs a hűtőben.
- (7) Pontosán két hallgató romológia szakos.
- (8) A legtöbb hallgató francia szakos.

Ezeknek a mondatoknak az az érdekessége, hogy azzal együtt tehetünk velük igaz állításokat, hogy a világ számos nem-üres tálkát tartalmaz; a hűtőben pedig lehetnek polcok, fiókok, és talán még valami nem túl étvágygerjesztő ételféle is; több, mint két romológia szakos hallgató létezik; és a francia szakos hallgatók a világ hallgatói között nincsenek többségben. A „minden tálka” tehát egy ingatag kvantifikált kifejezés annyiban, hogy használhatjuk akkor, ha valami igazat szeretnénk állítani a kutyatálkákról egy bizonyos házban – annak ellenére, hogy erre a célra a kifejezés önmagában nem elég teljes, nem elég stabil. Ezt az (5)–(8) mondatoknál tapasztalt jelenséget *kvantifikációs ingatagságnak* hívom. Amennyiben egy problémáról kiderül, hogy az ingatag leírásokon kívül érinti az ingatag kvantifikált kifejezéseket is, akkor nem ingathatja meg Russell elméletét, hiszen a probléma attól függetlenül követel megoldást, hogy a határozott leírásokkal mihez kezdünk.⁷

Russell leíráselméletét sok tekintetben felvértezhetjük azzal, hogy a kvantifikált kifejezésekhez szükséges arzenált felsorakoztatjuk mögé. Előbb viszont meg kell indokolnunk, hogy miért is jobb választás kvantifikált kifejezéseként kezelni az ingatag leírásokat ahelyett, hogy – Strawsonra hallgatva – referáló kifejezésnek tekintenénk őket. A továbbiakban ezeket az indokokat fogom felvázolni. Kérdésem: hogyan értékeli a száz éves leíráselméletet? Válaszom: az ingatag leírások nem hogy nem kezdik ki Russell elméletét, hanem további érvekkel erősítik meg azt.

⁶ Strawson idézett tanulmányában ennél extrémebb álláspontot képviselt, azt, hogy a határozott leírások általában is referáló kifejezések. Russell elmélete a filozófusok mai álláspontja szerint egyes határozott leírásokra minden kétséget kizáróan helytálló.

⁷ Ez semmisítette meg Wettstein fő érvét Russell ellen. Lásd Neale: *Descriptions*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1990; Stanley – Williamson: Quantifiers and Context-Dependence. *Analysis*, 55/1995, 291–295. A kvantifikációs ingatagságról lásd Stanley – Szabó: On Quantifier Domain Restriction. *Mind and Language*, 15/2000, 219–261.

II. A referenciális hibrid elmélet kritikája

A filozófusok többsége egyetért abban, hogy némely határozott leírásról, akár a többségről is elmondható: egyértelműen kvantifikált avagy kvantoros kifejezés.⁸ Russell a következő példát hozza: „a Naprendszer tömegközéppontja a 20. század első pillanatában”.⁹ Így aztán az ingatag leírásoknál felmerül a kérdés: különleges bánásmódban részesüljenek-e, vagy pedig egy olyan egységes elmélet adjon számot róluk, amely szerint a határozott leírások a kvantifikáció eszközei? A referenciális hibrid elmélet (a továbbiakban: referenciális elmélet) az elsőt választja, Russell védelmezői a másodikat. Melyiküknek adjunk igazat? A mérlegelés során két megfontolás érdemel kiemelt figyelmet. Egyrészt: melyik elmélet biztosít kellőképpen széleskörű, általános megoldásokat? Ebben a tekintetben a referenciális elmélet gyengén teljesít, mivel túlságosan korlátozott, szűkre szabott megoldással áll elő. A második megfontolásról viszont általában azt tartják, hogy a referenciális elméletnek kedvez. Ekképpen fest: mennyiben tesz eleget intuíciónknak az elmélet, és vajon tükrözi-e a szembeszökő hasonlóságot az ingatag leírások („a mopsz”) és a komplex demonstratívumok („az a

⁸ A filozófusok a „kvantifikált”-at használják, a nyelvészek a „kvantoros”-t. Angolul mindkettő „quantified”.

⁹ Russell elméletének kortárs védelmezői közül kiemelem Daviest (*Meaning, Quantification, Necessity*. Routledge and Kegan Paul, London, 1981.) és Neale-t (*Descriptions*. Id. kiad., ill. This, That, and the Other. In *Descriptions and Beyond: An Interdisciplinary Collection of Essays on Definite and Indefinite Descriptions*. Id. kiad.). A filozófusokkal ellentétben a nyelvészek körében sokkal népszerűbb az a nézet, hogy a határozott leírások referenciális kifejezések, bár a nyelvészek és a filozófusok állításainak összevetése nem egyértelmű feladat. Annyi bizonyos, hogy a nyelvészek nagy hangsúlyt fektetnek a határozott leírások olyan tulajdonságaira, amelyek a kvintesszenciálisan referáló kifejezéseknél (tulajdonnevek, demonstratívumok, névmások) is megtalálhatók. De ez még nem jelenti azt, hogy a közös vonások biztosítására tett próbálkozások feltétlenül referenciális, nem-kvantifikációs elmélethez vezetnének (tanulmányom második része pontosan erre világít rá). Elhamarkodott lenne például „a mopsz”-ról azt állítani, hogy filozófiai értelemben vett referáló kifejezésnek tartják azok, akik „referential phrase”-ként említik (Beghelli, F. – Stowell, T.: Distributivity and Negation: The Syntax of *Each* and *Every*. In Szabolcsi A. [ed.]: *Ways of Scope Taking*. Kluwer, Dordrecht, 1997. 71–108; ill. Szabolcsi A.: Strategies for Scope Taking. In i. m. 109–154.), vagy „referential expression/R-expression”-ként (Chomsky, N.: *Language and Problems of Knowledge*. The Managua Lectures. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1988.). A filozófia oldaláról indulva szintén legyünk óvatosak, és ne azonosítsuk Russell arról szóló állítását, hogy a határozott leírások kvantifikációra szolgálnak, azzal, hogy az általánosított kvantorok elméletén belül definiálni tudjuk őket. Az általánosított kvantorelmélet ugyanis nagyon általános – még a tulajdonnevek is kezelhetőek általánosított kvantorként. Lásd Montague, R.: The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English. In R. Thomason (ed.): *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*. Yale UP, New Haven, 1974, 247–270.

Még egy fontos terminológiai megfontolás: Heim (*The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*. Ph.D. értekezés. University of Massachusetts, Amherst, 1982)

mopsz”) között?¹⁰ A továbbiakban ezt a két szempontot fejtem ki, rámutatva, hogy valójában Russell elmélete mindkét tekintetben fölényrel bír, így a referenciális elméletnek valójában nincs esélye.

Kezdjük az általánosság kérdésével. Azzal, hogy az ingatag leírásokat referáló kifejezéseként kezeljük, nem biztosítunk teljeskörű megoldást az ingatag leírások mindegyikére. Ennek oka a következő. Az ingatag leírásoknak legalább két fajtáját különböztethetjük meg: a referenciális és az attributív használatot.¹¹ Valaki használhatja „az asztal” kifejezést referenciálisan, azzal a szándékkal, hogy egy konkrét asztalról közöljön valamit; például amikor vacsoraidő közeledtével az ebédlőasztal fölött állva kimondom (1)-et, korgó gyomorral, a fejemet csóválva.

Más alkalmakkor „az asztal” használható attributívan is. Vegyünk egy plasztikus példát. Épp az új lakásom berendezésén gondolkodom, bútorokat rajzolgatok az alaprajzra. Az egyik szoba berendezésére mutatva közlöm:

(9) Az asztalt asztalossal csináltatom meg.

Kizárt, hogy itt egy konkrét asztalra gondoljak, hiszen valószínűsíthető, hogy a kérdéses asztal a kimondáskor még nem is létezik. Ahhoz, hogy az attributív használat minél egyértelműbb példáját kapjuk, feltételezhetjük továbbá, hogy a tervezés egy igen korai szakaszában járok – még nem kezdtem el pénzt félretenni a lakás felújítására, nem kerestem vállalkozót, stb. Máris elhatároztam viszont, hogy egy szabálytalan alakú dohányzóasztalom lesz, és feltételezem, hogy ennek elkészítéséhez külön fel kell majd kérnem egy asztalost. Viszont még nem döntöttem el, hogy az elképzelt asztal pontosan mekkora, milyen színű legyen, milyen anyagból készüljön. Ebben a helyzetben (9) kimondásával azt állítom: „Az oda állítandó asztalt (bármely asztal legyen is az) asztalossal csináltatom meg”. A „bármely asztal legyen is az” jelzi, hogy itt attributív használatról van szó.

A referenciális használatnál meggyőzőnek tűnik az az álláspont, hogy „az asztal” egy konkrét tárgyra referál; egy hasonló felvetés viszont abszurd volna az attributív használat eseteire.¹² Az ingatag leírásokkal tett igaz állításokban a leírás ugyanúgy lehet attributív és referenciális (gondoljunk (1)-re és (9)-re). Így aztán azzal a javaslattal, hogy a referálás eszközeként kezeljük az ingatag leírá-

dinamikus szemantikája a leírásokat diskurzusreferensekre referáló kifejezéseként kezeli. Ez azt a hamis látszatot keltheti (és a nyelvészek körében keltette is), hogy Heim szerint a leírások a russelli értelemben vett referáló kifejezések. A diskurzusreferensekre való referálás valójában azonban inkább viszonyítható Russell nézetéhez, mint Strawsonéhoz, hiszen a diskurzusreferensek alapvetően szabad (és később kötésre szoruló) változók, és részben emiatt – a kvantifikált kifejezésekkel egyetemben és a russelli referáló kifejezésekkel szemben – nem eredményeznek tárgyfüggő állításokat, propozíciókat.

¹⁰ Az indexikus kifejezésekről, amelyeknek egy fajtája a demonstratívum (*demonstrative*), lásd D. Kaplan: *Demonstratives*. In J. Almog – J. Perry – H. Wettstein (eds.): *Themes from Kaplan*. Clarendon Press, Oxford, 1989, 481–563.

¹¹ Lásd Donnellan: i. m.

¹² Lásd Davies: i.m.; Neale: *Descriptions*. Id. kiad.

sokat, csak ideiglenes és részleges tüneti kezelést alkalmaztunk, a baj tényleges orvoslását meg sem kíséreltük.

A fenti nyomós érv önmagában sokakat (jó okkal) eltántorított attól, hogy a referenciális elméletet elfogadják. Mások viszont úgy gondolták, hogy az így fennmaradó megoldás – Russellé – más szempontból konstraintív, és végül mégiscsak a referenciális elmélet bizonyul előnyösebbnek. Ahhoz, hogy a referenciális elmélet elleni kritikát a lehető legerősebb formában fogalmazzam meg, most rátérek erre a második megfontolásra, és a feje tetejére állítom azt – rámutatva, hogy valójában ez a megfontolás is Russell malmára hajtja a vizet.

A referenciális elmélet alaposan kiaknázza az ingatag leírások azon tulajdonságait, amelyek a komplex demonstratívumoknál is fellelhetők.¹³ (Egyszerű demonstratívumok például a – mutatással kísért – „az”, „itt”, „ide”. Ezzel szemben a komplex demonstratívumok a demonstratív „az” kifejezéssel deskriptív elemeket kombinálnak: „mopsz”, vagy akár „kivételes szépségű, ám sokakban megütközéssel vegyes ellenérzést kiváltó külsejű mopsz”.) Képzeljük el, amint Liza a sarokban horkoló Bumbára mutat, és (2) helyett a következőt mondja:

¹³ Larson és Segal (*Knowledge of Meaning*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1995. 334. sk.) rámutatnak arra is, hogy bizonyos leírások hasonlítanak a tulajdonnevekre, a kvintesszenciálisan referenciális kifejezések másik csoportjára. Megemlítik azt a tényt, hogy számos nyelv (például a német, a görög, a magyar és a spanyol) engedélyezi (és olykor meg is követeli) a határozott névelőt a tulajdonnevek előtt („Megérkezett a Liza” ahelyett, hogy „Megérkezett Liza”). Larson és Segal ezt bizonyítéknak veszi arra, hogy a határozott névelő kétértelmű: rendelkezik egy referenciális, valamint egy kvantifikációs jelentéssel is. Ez pedig a referenciális hibrid elméletet támasztaná alá. Egyrészt nem látom be, hogy a fenti „a Liza” megfontolások miatt miért kellene kétértelműséget tulajdonítanunk a határozott névelőnek (ellene szólnak a komplex demonstratívumokkal kapcsolatos, soron következő megfontolások). Másrészt ezeknek a nyelvi jelenségeknek a meggyőző ereje mindenképpen kevés ahhoz, hogy elvonja a figyelmünket a javasolt megoldás egy alapvető hátrányáról. Jelesül, teljességgel önkényes és véletlenszerű megoldás az olyan homonímia feltételezése, amely gyakorlatilag minden nyelvben jelen van (egyértelműen más a helyzet a magyar „tus” főnévvel, amelynek különféle jelentéseit más nyelvekben nem homonim szavak hordozzák). A magyar nyelv alábbi három jellegzetessége szintén nem szolgál meggyőző érvekkel a referenciális elmélet mellett:

– A magyar nyelv sajátossága, hogy a mutató névmás („az”) és a határozott névelő egyforma alakúak.

– A komplex demonstratívumok magyarul így festenek: „Az a mopsz elaludt.”

– Felmerül viszont egy másik használat is, amikor nem szükséges rámutatás (demonstráció), és értelmetlen is lenne: „Az a mopsz, amelyikről tegnap olvastunk, valójában nem létezik.”

Mindezek további érveket sorakoztatnak fel arra, hogy a határozott leírásokat és a komplex demonstratívumokat asszimiláljuk. Az utolsó példa alapján viszont jó okunk van azt gondolni, hogy a komplex demonstratívumok nem mindig referáló kifejezések, és King kvantifikációs elmélete jobb megoldást adhat a komplex demonstratívumokra. Lásd King, J.: Are Complex ‘That’ Phrases Devices of Direct Reference? *Noûs*, 33/1999, 155–182; ill. uő: *Complex Demonstratives: A Quantificational Approach*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2001.

(10) Az a mopsz elaludt.

Igen meggyőzőnek tűnik az az álláspont, hogy egységes elméleten belül adjunk számot (2)-ről és (10)-ről. A komplex demonstratívumokat viszont kvintesszenciális referáló kifejezésként tartják számon. Ez alapján kézenfekvő az elvárás, hogy az „az a mopsz” kifejezéssel egyetemben „a mopsz” is legyen referáló kifejezés.

Egyetérték azzal, hogy (2) és (10) részesüljön azonos bánásmódban. Ez viszont ne tartson vissza minket attól, hogy *mindkettőről* referenciális elemeket is tartalmazó, ám kvantifikációs keretek közt adjunk számot. Mindennapinak számítanak a referenciális elemeket is tartalmazó határozott leírások – „a mopsz ott, a sarokban”, „a retriever, akit *Liza* sétáltat” – és mindenképpen számot kell adnunk róluk, függetlenül attól, hogy az ingatag leírásokkal mihez kezdünk. Neale-lel¹⁴ egyetértésben a következőt javaslom: „a mopsz” és „az a mopsz” egyaránt működjön referenciális elemeket is tartalmazó kvantoros kifejezésként. Ezáltal megfelelő magyarázathoz jutunk arra a tényre nézvést, hogy a határozott leírások és a komplex demonstratívumok hibrid viselkedést tanúsítanak: bizonyos tekintetben referáló kifejezésekhez hasonlóan viselkednek, más tekintetben pedig kvantoros kifejezésekhez hasonlóan. Az előbbiről a referenciális elemek (például a demonstratívum) adnak számot, míg az utóbbiról a kvantorok.

Némi formalizmus segítségével könnyebben elmagyarázható, hogy mire gondolok. A „minden”-re vezessünk be egy korlátozott (restriktált) kvantort, amellyel (5)-öt a következőképpen írhatjuk le:¹⁵

(5') [minden x : tálka (x)] üres (x)

(A változónak nincs szabad előfordulása a saját korlátozott kvantorán belül [négyzetes zárójelben], valamint a kvantort közvetlenül követő formulában sem.) További korlátozott kvantorokat vezethetünk be (7) és (8) formalizálására:

(7') [(pontosan) 2 x : hallgató (x)] romológia_szakos (x)

(8') [a legtöbb x : hallgató (x)] francia_szakos (x)

(Hogy minél inkább hasonlítson a formalizmus a magyarra, a predikátumok, kvantorok és egyedi változók kisbetűsek, míg az egyedi terminusok [konstansok] nagybetűsek.) A határozott névelővel egyetemben a korlátozott kvantoroknak adhatunk halmazelméleti definíciót az általánosított kvantorelmélet szerint:¹⁶

(11)¹⁷

„[minden x : $F(x)$] $G(x)$ ” akkor és csak akkor igaz, ha $| F - G | = 0$

„[egy x : $F(x)$] $G(x)$ ” akkor és csak akkor igaz, ha $| F \cap G | \geq 1$

¹⁴ Lásd Neale, S.: Term Limits. In J. E. Tomberlin (ed.): *Philosophical Perspectives, 7: Language and Logic*. Ridgeview, Atascadero, California, 1993, 89–123; ill. uő: This, That, and the Other. Id. kiad.

¹⁵ Neale: *Descriptions* alapján. Id. kiad.

¹⁶ Lásd Barwise, J. – Cooper, R.: Generalized Quantifiers and Natural Language. *Linguistics and Philosophy*, 1981/4., 159–219.

¹⁷ F az F dolgok halmaza; $F \cap G$ az a halmaz, amelynek tagjai egyaránt F -ek és G -k; $F - G$ az a halmaz, amelynek tagjai F -ek, viszont nem G -k; $| F |$ F számossága. Lásd Neale: *Descriptions*. Id. kiad. 41–43.

„[(pontosan) 2 x : $F(x)$] $G(x)$ ” akkor és csak akkor igaz, ha $|F \cap G| = 2$
 „[legtöbb x : $F(x)$] $G(x)$ ” akkor és csak akkor igaz, ha $|F \cap G| > |F - G|$ ¹⁸
 „[az x : $F(x)$] $G(x)$ ” akkor és csak akkor igaz, ha $|F| = 1$ és $|F \cap G| = 1$
 másképpen: $|F| = 1$ és $|F - G| = 0$

Ezekkel a definíciókkal viszont (5’), (7’) és (8’) hamis igazságértéket kap a mopszok sokasága miatt; amiatt, hogy több, mint két romológia szakos hallgató létezik; és amiatt, hogy a francia szakos hallgatók a világ hallgatói között nincsenek többségben. A kvantifikációs ingatagság kezelése további feladat elé állít minket: helyet kell biztosítanunk valamilyen kontextuális kiegészítés számára. Erre az egyszerűség kedvéért egy üres predikátumhelyet vezetek be:¹⁹

- (5’’) [minden x : tálka (x) & ___(x)] üres (x)
 (7’’) [2 x : (x) hallgató (x) & ___(x)] romológia_szakos (x)
 (8’’) [legtöbb x : hallgató (x) & ___(x)] francia_szakos (x)

Hogyan formalizáljuk a határozott leírásokat tartamazó állításokat? Az ingatagságtól mentes, teljes leírásoknál kézenfekvő a következő:

- A Liza tulajdonát képező mopsz elaludt.
 (12’’) [az x : mopsz (x) & birtokosa (Liza, x)] elaludt (x)

Egyúttal alkalmazhatjuk a határozott névelőre vonatkozó halmazelméleti definíciót is (lásd (11) fent). Az ingatag leírások esetében viszont ismét helyet kell biztosítanunk a kontextuális kiegészítésnek, amelynek segítségével (2)-t kimondva Liza valami igazat állíthat az ő mopszáról, Bumbáról.

- (2’’) [az x : mopsz (x) & ___(x)] elaludt (x)

Liza explicitebbé tehetné volna a mondandóját azzal, ha (2)-t bővebben fejezte volna ki: „a mopsz ott” „az én mopszom”. Ezek az üres predikátumhely különféle (vastag betűvel jelölt) kitöltéseinek feleltethetők meg:²⁰

- (2’’) [az x : mopsz (x) & **elhelyezkedik** (x , Ott)] elaludt (x)
 (2’’) [az x : mopsz (x) & **birtokosa** (Én, x)] elaludt (x)

A kimondás kontextusában a demonstratívum – „Ott” – a Liza által mutatott helyre referál, míg az indexikus „Én” a beszélőre.²¹ A komplex demonstra-

¹⁸ „A legtöbb F G ” akkor és csak akkor igaz, ha az F -eken belül a G -k többségben vannak a nem- G -khez képest.

¹⁹ „___ (x)”-et betöltheti több argumentumú predikátum és annak további argumentumai is, lásd például (12’)-t.

²⁰ Stanley (Nominal Restriction). In G. Preyer – G. Peters [eds.]: *Logical Form and Language*. Oxford UP, Oxford, 2002, 365–388.) egy kifinomultabb és bonyolultabb megoldást javasol a kvantifikációs ingatagság általánosított kvantorelméleti keretek között való kezelésére. A jelen célokra az itt bemutatott egyszerűbb elmélet is megfelel.

²¹ Egyazon kontextuson belül több irányba, több tárgyra is mutathatunk („A könyvet ne oda tedd, hanem oda”; „Ne azt a könyvet add ide, hanem azt”). Ennek megfelelően meg kell különböztetnünk a demonstratívumokat („oda₁”, „oda₂”, stb.) – az egyszerűség kedvéért most ettől eltekintek.

tívumot tartalmazó (10)-et a következőképpen formalizálhatjuk („Az” angolul a demonstratív „that”-nek felel meg; „azonos” nem más, mint a két-argumentumú azonosság reláció: „=”):

(10') [az x : mopsz (x) & azonos (Az, x)] elaludt (x)

(10'') [egy x : mopsz (x) & azonos (Az, x)] elaludt (x)

(2'') és (10') közt szembeötlő a hasonlóság. Továbbá a határozott névelő igazságfeltételei csak annyiban térnek el a határozatlan névelőtől, hogy az első egyedi dolgot feltételez, míg a második nem. Mivel egy megfelelő egyedi mutató (demonstráció) önmagában biztosítja az egyediséget, (10') és (10'') ekvivalensek lesznek, és akár maradhatunk is (10'') egyszerűbb szemantikájánál.²²

A korlátozott kvantorok bevezetésével most már készen állunk arra, hogy számot vessünk: mennyiben hasonlítanak az ingatag leírások és a komplex demonstratívumok a referáló kifejezésekhez, többek közt a tulajdonnevekhez és az egyszerű demonstratívumokhoz (mint például a mutató „az”)? Két fontos szempont merül fel:

1. *A variáció hiánya: A referenciális kifejezések egy tágabb hatókörű kvantorhoz képest képtelenek variációra.*²³ Például a mopsz konstans (ugyanaz marad) a retrieverekhez képest, ha az alábbiak igazak:

Minden retriever megkergette a mopszot.

Minden retriever megkergette azt a mopszot.

Ezzel szemben a „Minden retriever megkergetett egy mopszot” mondat igazságával összeegyeztethető, hogy a retrieverek más és más mopszokat kergettek meg. Ez a tény rámutat arra, hogy az „egy mopsz” kvantoros kifejezés, amely egy tágabb hatókörű kvantorhoz képest képes variációra.

²² Ezt teszi Neale is már idézett, „This, That, and the Other” című tanulmányában.

²³ Beghelli, Ben-Shalom és Szabolcsi (Variation, Distributivity, and the Illusion of Branching. In *Ways of Scope Taking*. Id. kiad. 29–70, különösen 30–32.) ezt a tesztet más, rokon célra alkalmazza, megjegyezve, hogy a teszt nem teljesen általános, mivel bizonyos hatókörrel rendelkező elemek variáció kiváltására képtelenek („a mopsz”, „egy mopsz”), míg mások magasabb kvantor jelenlétében nem képesek variáció megvalósítására. „A mopsz” mellett ilyen a „mindkét mopsz” kifejezés is, és még fontosabb példák az olyan kvintesszenciálisan kvantoros kifejezések, mint a „minden mopsz” és a „semelyik mopsz”. Az utóbbiak alapján beláthatjuk, hogy a *variáció hiánya önmagában nem elég ahhoz a következtetéshez, hogy az adott kifejezés (mondjuk a határozott leírás) referenciális*. Az én érveim kizárólag a lineáris hatókör-hierarchiára támaszkodnak – például a „Minden mopsz kapott egy csontot” mondatnak arra az olvasatára, amelyben a „minden mopsz” nagyobb hatókörrel rendelkezik, mint az „egy csont”. Ezeknek a lineáris olvasatoknak a létezéséhez attól függetlenül nem fér kétség, hogy a hatókörök milyen más sorrendbe rendeződhetnek még egymáshoz képest – felmerülhet például, hogy az iménti példamondatnak létezik az az olvasata is, amely szerint az „egy csont” rendelkezhet inverz hatókörrel, vagyis a hatóköre lehet tágabb, mint az őt megelőző „minden mopsz” hatóköre.

2. *Nem-merev olvasatok hiánya*: a referáló kifejezések merev jelölők – ugyanazt a dolgot jelölik minden lehetséges világban, ahol rendelkeznek referenciával.²⁴ Ennek az egyik következménye az, hogy a referáló kifejezéseket tartalmazó megnyilvánulások nem rendelkeznek nem-merev olvasattal. A nem-merev jelölők első számú példái az ingatagságtól mentes, teljes határozott leírások. Ez abból is kitűnik, hogy a következő mondatban jelen van a természetesen hangzó, nem-merev olvasat:

Az első kutya az űrben lehetett volna mopsz.

A nem-merev olvasat kimondja, hogy alakulhatott volna úgy, hogy első űrkutyának egy mopszot válasszanak (a más kutyafajtát képviselő Lajka helyett). Az elképzelt tényellentétes (kontrafaktuális) helyzetben a mondat igazsága nem feltétlenül Lajkától függ, hanem az adott szituációban elsőként űrben járt kutyától. Másképpen mondva: az állítás igazsághelyeiben nem foglaltatik benne Lajka, hanem csak a kikötés arról, hogy az illető megfeleljen „az első kutya az űrben” leírásnak.

Ezzel szemben az ingatag leírások és a komplex demonstratívumok gyakorlatilag ellehetetlenítik a nem-merev olvasatot. Vegyük elő a már ismerős helyzetet, amikor Liza a sarokban horkoló Bumbára mutat, és ezúttal a következőt mondja:

A mopsz lehetett volna szobor

vagy

Az a mopsz lehetett volna szobor.

Tegyük fel, hogy a beszélő bizonyos abban, hogy egy hús-vér horkoló mopszsal van dolga (erre a feltételezésre azért van szükség, hogy kiküszöböljük a mi szempontunkból jelentéktelen episztemikus „lehet” olvasatot, amelyet úgy hozhatunk felszínre, hogy az állítás elé tesszük: „Legjobb tudásom szerint...”). A fenti mondatok nem-merev olvasatai teljesen hétköznapi dolgot állítanak, nevezetesen azt, hogy egy tényellentétes (kontrafaktuális) helyzetben a kontextus által adott/mutatott dolog lehetett volna egy mopsz szobor (bitorolva a hús-vér mopsz vackát). Ezzel az olvasattal azonban egyik állítás sem rendelkezik; az egyetlen lehetséges értelmezés mindkét esetben a merev olvasat, amely a mopszok (igen valószínűleg) szoborrá válási lehetőségéről szól.

A korlátozott kvantorok segítségével könnyen magyarázható a nem-merev olvasatok ingatag leírások és komplex demonstratívumok esetében jelentkező hiánya. Mind a variáció, mind a nem-merev olvasatok lehetőségét kiküszöbölő (2°) kontextus által betöltött predikátumhelye, valamint a (10°)-ban megjelenő mutató (demonstratív) „az”. De ettől még nem kell a határozott leírásoknak referáló kifejezéseknek lenniük. Elég, ha a kvantoros kifejezések tartalmaznak

²⁴ Lásd Kripke, S.: *Naming and Necessity*. Harvard UP, Cambridge, Massachusetts, 1980.

variáció-gátló, merevítő elemeket, mint például a kontextus által adott helyet (2°)-ban vagy a rámutatást (10°)-ban.

Míndez meglepőnek tűnhet, hiszen ha variáció-gátló, merevítő elemeket építünk be kvantoros kifejezéseinkbe, akkor mi értelme van annak, hogy kitarjunk emellett, hogy szükség van *kvantoros* kifejezésekre? Ha pusztán ennyi elég ahhoz, hogy kvantifikációs elméletünk legyen, akkor az egykor olyan merésznek hangzó állítás – „a határozott leírások a kvantifikáció eszközei” – igencsak jelentéktelenné zsugorodik, hiszen beéri egy kis formális nyelvi varázslattal.

Háromrétű válaszom van erre.

Először, amennyiben kellőképpen átfogó megoldásra törekszünk, szükségünk lesz egy olyan elméletre, amely minden ingatag leírásra érvényes, beleértve az attributív használatokat is („Az asztalt asztalossal csináltatom meg”). És nem ártana az sem, ha szert tehetnénk egy olyan elméletre is, amely minden határozott leírásra alkalmazható, főleg, ha az elmélet egyúttal a komplex demonstratívumok és az ingatag leírások közötti szembetűnő hasonlóságról is számot tud adni. Ha az átfogó elmélet ára az, hogy bizonyos határesetek furcsává és elkorcsosulttá válnak olyan (merevítő) elemek miatt, amelyek máshol nem jelennek meg, akkor ezt az árat érdemes megfizetnünk.

Másodszor, a referenciális elmélet intuitív meggyőző ereje mögött az a feltetelezés áll, hogy a komplex demonstratívumok referáló kifejezések. Azzal az állásponttal viszont, amely szerint a komplex demonstratívumokat úgy kezeljük, mint a többi referáló kifejezést (neveket és egyszerű demonstratívumokat), egy közismert és alapvető kihíváshoz érkezünk:²⁵ a mopszság hogyan járulhat hozzá Liza (10)-es megnyilatkozásának igazságfeltételeihez? Képzelnék el, amint Liza a horkoló mopsz felé mutat, miközben (10)-et kimondja. Ha jelen van a megfelelő mutató (demonstratív) szándék, akkor a mopszságról szóló deskriptív rész semmit nem ad hozzá az állítás tartalmához, amely a rámutatás (demonstráció) tárgyát foglalja magában. Most képzeljük el, amint Liza – még mindig az alvó mopsz felé mutatva – inkább a következőt mondja:

(13) Az az álruhás marslakó elaludt.

A korábbihoz hasonlóan, az álruhás marslakóságról szóló deskriptív rész nem bír szemantikai jelentőséggel az állított tartalomra nézve, így sem segítséget, sem akadályt nem jelent. Vagyis amikor Liza (10)-et és (13)-at kimondja, állításai azonos igazságfeltételekkel bírnak. Bár ezt a problémát ki lehet küszöbölni, ahhoz elég makacs és komoly, hogy ne ragaszkodjunk minden áron egy olyan elmélethez, amelyben felmerül.

Harmadszor, ha jobban szemügyre vesszük az ingatag leírásokat és a komplex demonstratívumokat, kiderül, hogy ezek a kifejezések mégiscsak rendelkeznek a kvantoros kifejezések egyes tulajdonságaival. Ezeket a jelenségeket egyszerűen tudjuk kezelni a korábban felvázolt korlátozott kvantorok és általánosított

²⁵ Lásd Braun, D.: Structured Characters and Complex Demonstratives. *Philosophical Studies*, 74/1994, 193–219; Lepore, E. – Ludwig, K.: The Semantics and Pragmatics of Complex Demonstratives. *Mind*, 109/2000, 199–240.

kvantorelmélet segítségével, míg a rivális referenciális elmélet számára viszont problémát jelentenek. Vegyük szemügyre az előzőleg már említett két szempont - variáció és nem-merev olvasatok - másik oldalát:

1. *Lehetséges a variáció:* egy bizonyos jól meghatározható körülmény mind az ingatag leírásoknál, mind pedig a komplex demonstratívumoknál lehetővé teszi a variációt (referenciális függést). Vegyük szemügyre a következőket:

(14) A legtöbb autós nem felejt el azt az első Trabantot, amit vezetni próbált. (King alapján.)

(15) Mindegyik fiú átkarolta a tőle balra ülő lányt. (Heim alapján.)

Természetesen a Trabantok emberenként változhatnak, ugyanúgy, ahogy a fiúk ölelkezhetnek más és más lánnyal.

(15)-öt kimondhatjuk egy olyan helyzetben, amikor (mondjuk egy mozi-előadás alatt) tízen ülnek egy sorban, öt fiú és öt lány váltakozva, így a jobb szélső fiútól balra öt lány ül, beleértve a szomszédját is, akit átkarol. Ebben a helyzetben „a tőle balra ülő lány” ingatag határozott leírásnak számít, akárcsak „a mopsz”. Ennek megfelelően egy további predikátum számára is tartottam fenn helyet, amely leszűkítheti a leírást a közvetlenül balra ülő lányra:

(15') [minden y : $_ (y)$][[az x : lány x & balra_ül (x,y) & $_ (x)$] átkarolta (y,x)]

King idézett tanulmányaiban egységes elméletet javasol az összes „az a(z)...” kifejezésre (beleértve (10)-et és (14)-et), függetlenül attól, hogy rámutatás (demonstráció) történik-e, vagy sem. (14) esetében céljainknak egy kevésbé következetes megoldás is megfelel - feltételezhetjük, hogy ebben az esetben „azt az első Trabantot...” annyit tesz, mint a határozott leírás - „az első Trabantot ...” (és valóban egyre megy a kettő ebben az esetben):

(14') [legtöbb y : autós y] ([az x : elsőként_vezetett_Trabantja (x, y)] ~elfelejti (y,x))²⁶

Fontos következtetést kell levonnunk: azért jöhetett létre a variáció, mert a szűkebb hatókörű kvantorok restriktói mindkét esetben tartalmazzák azt az y változót, amelyet a külső kvantor köt. Láthatjuk tehát, hogy *amennyiben a restriktió tartalmaz egy kívülről kötött változót, az ingatag leírásoknál (és a komplex demonstratívumoknál) mégiscsak felmerül a variáció lehetőségé.*

2. *Lehetségesek nem-merev olvasatok:*

Az a szék lehetett volna kétszer olyan magas.

A szék lehetett volna kétszer olyan magas.

Képzeljük el, amint egy lakásban körülnézve egy székre mutatok, miközben a fentiek valamelyikét kimondom. Az állításom kifejezheti a következőt:

²⁶ Az egyszerűség kedvéért több predikátumot vontam össze abban a kétargumentumú predikátumban, hogy „^①^② elsőként vezetett Trabantja”.

„Rakhatnánk egy kétszer olyan magas széket annak a helyébe, amely valójában ott áll”. Ez egy nem-merev olvasatot jelent, egy olyan tényellentétes (kontrafaktuális) szituációról szól, amelyben egy másik, jóval magasabb szék szerepel, nem pedig a valóságban az adott helyen álló szék. Minden valószínűség szerint nem is áll szándékomban, hogy azt a merev olvasatot fejezzem ki, amely arról a nehezen kivitelezhető indítványról szól, hogy kétszerezük meg az aktuális szék magasságát.

Ezen a ponton a referenciális elmélet a játszma feladására kényszerül. A továbbiakban már csak a következő ebet kötheti a karóhoz: a komplex demonstratívumoknak és az ingatag leírásoknak azonosíthatók olyan alosztályai, amelyeknek tagjai egy cseppet sem hasonlítanak a kvantifikált kifejezésekre; ezek pedig külön referenciális bánásmódot követelnek. De ez már nem több egy kétségbeesett utolsó próbálkozásnál. Nem veszítünk semmit azzal, ha inkább kimondjuk: ezek a különleges alosztályok, ahogy a nevükből is látszik, különleges alosztályok – a kifejezések egy jóval tágabb csoportjának határeseteit képezik. Rengeteget nyerünk ezzel a lépéssel: a megfelelő általánosítások és közös tulajdonságok megragadásának lehetőségét. Ezzel persze nem arattunk elsöprő győzelmet a referenciális elmélet fölött. Elmondhatjuk viszont, hogy a referenciális elmélet ugyan fontos meglátásokat tett bizonyos határozott leírásokról, viszont helytelenül feltételezte, hogy a kérdéses tulajdonságokat nem lehet és nem szabad kvantifikációs keretbe illeszteni.

Russell száz éves leíráselméletét tehát az ingatag leírások sem ingatják meg.²⁷

²⁷ Ez a tanulmány sokban épül egy 1999–2000-ben írt kéziratomról („The Explicit and Implicit Approaches to Handling Incomplete Descriptions”) folytatott beszélgetésekre, megjegyzésekre és kommentárookra is. Ezekért és a jelen dolgozattal kapcsolatban megfogalmazott észrevételeikért köszönet illeti az alábbiakat: Bodnár István, Ray Buchanan, Kit Fine, Farkas Katalin, Delia Graff, Stephen Neale, Pap András László, Stephen Schiffer, Szabó Gendler Zoltán, Szabolcsi Anna és Tózsér János. A tanulmány az MTA-ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport támogatásával készült.